

Recenzijos

Albina Auksoriūtė, Jolanta Gaivenytė-Butler, Solvita Labanauskienė, Asta Mitkevičienė, Robertas Stunžinas, Alvydas Umbrasas, Palmira Zemlevičiūtė. **Lietuviškos informatikos ir kompiuterijos terminijos tyrimai**. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2018. 439 p.

Sušnekus apie lietuviškus kompiuterijos terminus, išankstinių nuostatų tikriausiai nebūtų išvengta. „Lietuviškus? – turbūt perklaustų ne vienas kalbininkas, netiriantis terminijos arba tiriantis ne kompiuterijos terminiją, ir pridurtų: – Ten vienos anglybės.“ Nuo tokio klausimo, matyt, pradėtų ir ne vienas informacinių technologijų specialistas ar namų kompiuterio naudotojas, tik, ko gero, beregint jam suteiktų kitą prasmę: „Tie terminai turi būti angliški, nes kompiuterį išrado ne lietuviai.“ Tada tiek vieniems, tiek kitiems būtina perskaityti naująją knygą „Lietuviškos informatikos ir kompiuterijos terminijos tyrimai“. Išankstinės nuostatos turėtų susvyruoti.

O įdomiausia, kad ši knyga – ne populiarus bandymas klibinti įsišaknijusias nuostatas ar vaikytis sensacijų. Tai mokslinis tyrimas, kurį, sutelkusi pastangas į kompiuterijos ir informatikos sritis (glaustumo sumetimais toliau jos bus vadinamos kompiuterija), atliko Lietuvių kalbos instituto terminologų grupė.

Manantiems, kad kompiuterijos terminija skendėte skendi anglybėse, geriausia skaityti nuo skyriaus apie skolinius. Iš 1993–2015 m. išleistų kompiuterijos žodynų, vadovėlių ir mokomųjų knygų išrinkusi vientisinius skolinius terminus ir nustačiusi jų kilmę, Palmira Zemlevičiūtė atskleidžia, kad grynai angliškos kilmės žodžių yra... mažuma. Net 22 metų laikotarpį apimanti tyrimo imtis rodo, kad kompiuterijai skolinamasi ne iš šių dienų *lingua franca*, o iš klasikinių kalbų – graikų ir lotynų. Jei išankstinių nuostatų turima ir dėl prancūzų

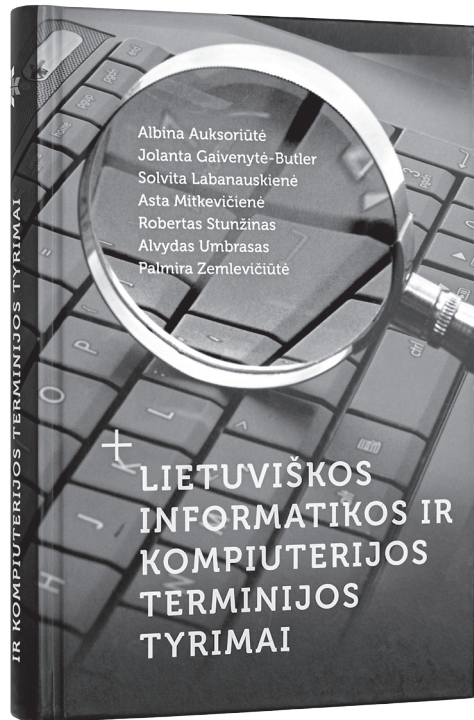
kalbos menkesnio, palyginti su anglų kalba, indėlio, tai paaiškės, kad bent jau kompiuterijos žodynuose ir vadovėliuose iš jos skolinamasi daugiau nei iš anglų kalbos. Iš prancūzų kalbos, pavyzdžiui, yra atėję žodžiai *kodas, kasetė, meniu, montažas, planšetė, profilis* – iš viso rasta 70 skolinių. Iš vokiečių kalbos atėjusių žodžių suskaičiuota 30: *hercas, kegelis, pakas, punktyras, šriftas* ir kt. Dauguma terminų tik plūsta per anglų kalbą, bet nėra angliški. Tačiau prancūzų ir vokiečių kalbos neretai irgi yra tik tarpininkės – į jas žodžiai būna patekę taip pat iš graikų ar lotynų kalbos. Kreipiant dėmesį į pirminių skolinių šaltinį – klasikines kalbas, beje, tai ir nemažos dalies angliškos kilmės skolinių pirminis šaltinis, daroma išvada, kad skolinatinę kompiuterijos terminiją pagrįstai galima vadinti tarptautine.

Išeitų, kad svarstymai, ar su kompiuteriais susijusioje aplinkoje reikia vartoti angliškus terminus, netenka pagrindo, bent jau klausimas keliamas netiksliai. O jį kelti mėgstama – tai matyti ir iš šios knygos, nes joje analizuojami ne tik kompiuterijos terminai, bet ir visuomenės nuomonė dėl šios terminijos. Astos Mitkevičienės atlikta 2004–2015 m. interneto portaluose ir tinklaraščiuose vykusių diskusijų analizė, grindžiama 400 ilgesnių ar trumpesnių juose skelbtų komentarų, atskleidžia, kad nuomonė reikšta ir kategoriškai, ir ironiškai, ir emociškai. Štai (kalba knygoje netaisyta): „Nereikia nieko IT lietuvinti. Sena, kompiuterių nepažįstanti karta jau po 10... 20 metų išmirs, o jaunimas dabar tiek pažengęs dėl anglų kalbos, kad vos ne laisvai

moka (ypač miestų paaugliai).“ Tačiau smūgiuojama toli gražu ne į vienus vartus: „Pradėkim galvot, kad kompiuteris, kaip itin tobulas dalykas, niekaip nesulietuvinamas, apsisiauskim baltom paklodėm ir lėtai vorele slinkim USijos link nusilenkti Geitsui už tai, kad padarė, ko nepavyko įgyvendinti didelėms imperijoms. Po ...niolikos metų visas pasaulis kalba anglų k. (kurios patys anglai turi mokytis iš naujo) ir atsidžiaugti negali.“ Ir tokių opozicijų susidaro ne tik dėl to, ar versti iš anglų kalbos, bet kone kiekvienu kompiuterijos terminijos vartojimo klausimu. Skyriaus autorei, kaip objektyviai tyrėjai, žinoma, rūpi ne pritarti ar nepritarti kuriai nors nuomonei, o išsiaiškinti argumentus, kuriais dažniausiai vadovaujamosi tokias nuostatas reiškiant. Paašškėja, kad jie dažnai ne lingvistiniai, o, pavyzdžiui, pragmatiniai: „angliškus“ terminus vartoti įprasta, lietuviškus – ne. Tačiau iš cituojamų nuomonių matyti ir tai, kad diskusijų dalyvių neretai išvis nesivarginama ieškoti kokių nors argumėntų, dar mažiau nuomonės grindžiamos faktais (pasak autorės, dažniausiai „kalbama apie tuos pačius kelis terminus ir iš jų kelių pavyzdžių, neatsižvelgiant į visumą, daromos išvados“). Bet juk kažin ar faktais negrindžiamos diskusijos gali atvesti prie kokio nors apčiuopiamesnio rezultato.

Monografijoje, priešingai, faktų apstu. Tiksliau, jais (kompiuterijos žodynuose ir kituose šaltiniuose vartojamais terminais ir jų skaičiavimais) grindžiama bet kuriame skyriuje pateikiama analizė. Išeitų, kad ši knyga gali būti įrankis panašių diskusijų dalyviams remtis objektyvesniu pagrindu ar bent jau kreipti diskusijas tikslesnėmis kryptimis.

Juk jei didžiąją kompiuterijos skolinių dalį sudaro ne angliški žodžiai, tai tiksliau kelti klausimą ne dėl vertimo iš anglų kalbos, o dėl to, ar geriau perimti tarptautinius žodžius, ar vartoti lietuviškus. Tiesa, panašiai jį keliančių tarp diskutuotojų pasitaiko: „Nesąmonė ir tiek. / Kam keisti tai, kas yra racionalu, kas

prigijo ir vartojama visame pasaulyje (išskyrus Prancūziją, Islandiją ir dar kokias 5 šalis)? / Kompiuteriniai terminai negali būti verčiami, nes jie yra tarptautiniai ir turi likt tokiais.“ Vėlgė nuomonė kėliamu klausimu nėra vienintelė: „Manau, nederėtų, visų pirma, statyti greta anglų, vokiečių ir lietuvių kalbų, nes lietuvių kalba nėra toks marmalas, kaip pirmosios, todėl, kas tinka jiems – netinka mums. Be to, nederėtų savo neišmanymo iškišti kaip lietuvių kalbos nepilnavertiškumo.“ Vis dėlto net jei klausimas ir keliamas tiksliau, knygą pravartu skaityti. Juolab. Joje galima rasti atsakymų.

Pavyzdžiui, perskaičius Albinos Aukšoriūtės parengtą skyrių paašškės, kad į terminiją galima žiūrėti ne tik kaip į vienokių ar kitokių pastangų, bet ir kaip į savaiminės raidos rezultatą. O raida rodo, kad konkuruojančių lietuviškų ir tarptautinių terminų jėgos apylygės: atveju, kai autorės pasirinktuose tirti šalti-

niuose pirmenybė teikiama tarptautiniam terminui, yra maždaug tiek, kiek ir atvirkštinių, pastarųjų net daugiau. *Rinkmeną* yra nustelbęs *failas*, *vertiklį – modemas*, bet, pavyzdžiui, vietoj *diskretinimo* įsigalėjo *skaitmeninimas*, vietoj *interfeiso – sąsaja*. Beje, skirtingos kilmės žodžių tarpusavio konkuravimas yra tik vienas iš šiame skyriuje rūpimų terminų sinonimijos aspektų. Labiausiai ją rūpi iširti kaip veiksnį, leidžiantį spręsti, kokią fazę terminija yra pasiekusi. Gaunamas irgi išankstinėms nuostatoms galintis gerokai priešrauti rezultatas: kiek daugiau nei 30 metų gyvuojanti kompiuterijos terminija jau yra priėjusi prie susiformavusios terminijos etapo ribos. Kadangi prie jos priešų lietuviškų ir tarptautinių žodžių santykis yra apylygis, panašus jis gali likti ir ribą peržengus. Prisiminus išaiškėjusią tiesą, kad iš anglų kalbos pasiskolinti terminai sudaro tik nedidelę šios terminijos dalį, ims aiškėti dar ir tai, kad diskutuoti dėl anglišių terminų vartojimo ne tik netikslu, bet jau ir pavėluota.

Atsakymų knygoje ras ir tie skaitytojai, kurie į terminiją linkę žiūrėti kaip į terminų kūrėjų pastangų rezultatą, bent jau bus patikslintos kai kurios nuostatos. Juk, kaip atskleidžia jau minėtas interneto diskursas, terminų kūrėjais, o kartu ir didžiaisiais kaltininkais, neretai laikomi kalbininkai: „Atskira kalba čia apie mūsų kalbininkų bukamą: visas pasaulis (bent didžioji dauguma) vartoja žodžius: „scanner“, „provider“ ir t. t. – tik mes norime pasirodyti (nežinia prieš ką ir koku tikslu) ir kuriame visokius juokingus ir nesąmoningus naujadarus.“ Patogią kalbininkų kategorija dažnai operuojama visiškai neketinant pasidomėti, kad vieni jų gal tėra kalbos tyrėjai, kiti – vargu ar turintys galimybių prie terminijos kūrimo prisidėti mokytojai, kitąkart patogioji opozicija apskritai įvardijama kaip lituanistai, taip į ją įtraukiant ir literatus: „O kadangi pas mus prie terminų vertimo prieinama tik iš tos pusės, kad išverst REIKIA nedelsiant (nes tėvynė pavojuje :)) ir lituanistai yra seni nupežę „patriotai“, kurie išmano

tik literatūrą, „myli tėvynę“ ir daugiau nieko, vat todėl toks Š ir gaunasi...“. Tiesa, pasistengus priešų išsiaiškinti ir kitokių: „Tačiau turiu pasakyti tai, ką pavyko išsiaiškinti per ilgas diskusijas šioje ir kitose diskusijų svetainėse: YRA GRUPĖ KOMPIUTERININKŲ, APSIKRĖTUSIŲ ETNOGRAFINE PASAULĖŽIŪRA IR DIKTUOJANČIŲ MUMS TUOS KALBININKAMS MIELUS NAUJADARUS. / Kalbininkai beveik niekuo čia dėti, bet gerai rašė avis: jie tik stovi ratu prie skardžio, o kompiuterininkai patys nugarma į upę...“. Perskaičius Jolantos Gaivenytės-Butler parengtą kompiuterijos žodynų apžvalgą, paaiškėtų, kad prie tiesos labiausiai priartėjama manant, jog terminus kuria dar ir visuomenė. Žinoma, ne kuris nors vienas jos narys. Tokios nuostatos kaip „Aš, nemokantis jokių terminologijos pagrindų, teorijų, semiotikų, ir panašių nesąmonių (neįsizižeksitate, bet dauguma kvailių terminų yra pasiūloma vadovaujantis būtent šių mokslų išvadomis), lietuvinčiau daug kokybiškiau. Ką ir ruošiuosi padaryti“ turėtų susvyruoti vien jau išsiskaičius į komentarų visumą. Jas, beje, taikliai apibūdintų skyriui apie visuomenės nuomonės parinktas moto: „Yra tik dvi nuomonės: mano ir neteisinga.“

Minėtoje kompiuterijos žodynų apžvalgoje tų žodynų randama daugiau nei 30, ir matyti, kad bene visų jų rengėjai, pradėdant pagrindu laikomu stambiu skaičiavimo technikos žodynu (išleistu 1971 m.) ir baigiant pastarųjų metų darbais, kad ir išsamioju „Enciklopediniu kompiuterijos žodynu“, yra daugiausia informatikos specialistai. Terminologai juos paprastai tik konsultuoja, paprašyti talkina, o Kalbos komisija – žodynus vertina. Visuomenė terminijos kūrime dalyvauja teikdama siūlymus: prieš leidžiant „Enciklopedinį kompiuterijos žodyną“ interneto svetainėje jos buvo prašoma apsvarstyti jo pagrindą – aiškinamąjį žodynėlį (ir į svarstymus atsižvelgta), rengiant šio žodyno antrąjį leidimą, atsižvelgta į pirmojo leidimo skaitytojų pageidavimus.

Vadinasi, nuo žmogiškojo veiksnio irgi priklausys, ar knygoje aptariamoms srities terminija ateityje labiau pakryps lietuviškų, ar skolininių žodžių pusėn, o kreipti ją gali kiekviena iš išaiškėjusių terminų kūrėjų grupių. Žinoma, skaitytojas terminologas pirmiausia turbūt ieškos atsakymo, koks kreipimas labiausiai derėtų su pačios terminijos raida, taigi objektyvių veiksnių, lemiančių skolinio ar lietuviškos kilmės termino įsigalėjimą. Atskiros skyriaus apie tokius veiksnius nėra, tačiau apie juos užsimenama, o dar daugiau išryškėja dėstomą medžiagą siejant tarpusavyje ir lyginant. Tokiam analitiniams skaitymui ši knyga irgi labai paranki.

Štai rašant apie skolinius daroma išvada, kad tikrųjų kompiuterijos terminų labai mažai (irgi paneigianti ne vieno išankstines nuostatas!), o didžiąją dalį sudaro pasiskolinti iš kitų mokslo sričių (transterminizuoti) terminai arba terminais virtę (terminizuoti) visiems žinomi žodžiai. Kaip tarptautiniai kalboje jau prigiję žodžiai kompiuterijoje turbūt tegali likti tarptautiniai. Tačiau Robertas Stunžinas atskirame skyriuje apie terminizuotus, transterminizuotus ir metaforinius terminus (sąvokos labai suprantamai paaiškintos!) suregistruoja ir daug tokiomis perkėlimo būdais atsiradusių lietuviškos kilmės terminų, o tai jau skatintų kelti prielaidą, kad terminizuojant ir transterminizuojant pasirinkimą tarp tarptautinio ir lietuviško žodžio gali lemti originalas: jei anglų kalboje vartojamas tarptautinis žodis, jis, ko gero, toks bus perkeliamas ir į lietuvių kalbą, o lietuviškais veikiausiai virs angliškos kilmės žodžiai. Prielaidą lyg ir patvirtintų autoriaus skaičiavimais grindžiama išvada: daugiau nei trys ketvirtadaliai metaforinių reikšmių įgijusių terminizuotų ir transterminizuotų terminų gali būti atsiradę kaip semantiniai vertiniai. Semantinė vertyba teigiamai vertinama ne tik skyriaus rengėjo ir jo minimų terminologų, bet, kaip aiškėtų iš komentarų, ir kai kurių komentuotojų. Išėitų, kad ji kuriant lietuvišką kompiuterijos terminiją gali būti vienas iš darnos veiksnių, o gal ir suma-

nai galimà panaudoti priemone siekiant, kad kompiuterijos terminijoje tarptautinius bent šiek tiek nusvertų lietuviški žodžiai.

Kito terminų kūrimo būdo – žodžių darybos – išgales ir perspektyvas kompiuterijos terminijoje leistų svarstyti Alvydo Umbraso parengtas skyrius apie naujadarus. Tiek cituodamas kitus terminologus, tiek darydamas savas 370 naujadarų, atrinktų irgi daugiausia iš žodynų ir vadovėlių, analizės išvadas, autorius kaip labai svarbią jų prigijimo sąlygą vis nurodo motyvaciją. Tačiau analizuojant naujadarus jam nekart tenka konstatuoti ir tai, kad vienas ar kitas iš jų neprigijo, kartais vartoseną suabejoja net dėl, atrodytų, visiškai tinkamai ir pakankamai motyvuoto modelio. Antai programoms įvardyti VLKK buvo rekomendavusi moteriškosios giminės priesagų darinius (*įkėlyklė, derintuvė, skaitytuvė*), bet kai kuriuose žodynuose, juntant darinio naujumą, rinktasi pateikti dar ir sudėtinį terminą (*įkėlimo programa* ir pan.). Apskritai iš analizės ryškėja, kad naujadarų, ypač priesaginės darybos veidinių, žodynuose ir vadovėliuose pateikiama daug, tik kita terminų kūrėjų grupė – visuomenė – jų nelinkusi priimti. O išvadoje ir tiesiogiai nurodoma, kad net ir gana geri naujadarai visuomenės atmetami „vien dėl to, kad jie yra naujadarai, visuomenėje juntamos gana ryškios neigiamos nuostatos naujadarų, ypač kompiuterijos srities, atžvilgiu, neretai pirmenybė teikiama skoliniam“.

Jau keliskart minėta internetinio diskurso analizė tai patvirtintų. Iš jos matyti, kad naujadarai vartotojų dažnai siejami su dirbtinumu. Vis dėlto ir terminizaciją vartotojai linkę apriboti, jei žodis jiems nežinomas. Tačiau beveik visada nurodoma alternatyva, t. y. „anglišku“ terminų vartojimas, o tai leistų kelti prielaidą, kad naujadarų nesėkmių kompiuterijoje priežastis, be daugelio kitų galimų priežasčių, gali būti ir paprasčiausias noras nenutolti nuo originalo. Nenutolimo požymiu kalbės nestudijavusių vartotojų gali būti laikomas bent

priešdėlio ar priesagos sutapimas su originalo žodžiu. Galbūt tuo galima aiškinti ir hibridinių darinių gausą kompiuterijos terminijoje, kaip ir kitose srityse, kuriose terminai randasi ne iš poreikio kurti sąvokas ar įvardyti objektus, o iš poreikio versti iš svetimos kalbos.

Aptarus kone visus monografijos skyrius, aiškėja, kad ilgiau nei tris dešimtmečius gyvuojanti terminija joje išnagrinėta kone visais terminologiniais aspektais, gal tik nėra sudėtinių terminų analizės. Solvita Labanauskienė lietuviškąją kompiuterijos terminiją dargi palygina su artimiausių kaimynų latvių terminija. Lyginant išryškėja žodžių darybos modelių skirtumai (produktyviausias lietuvių kalbos darybos būdas – priesagų vedyba, o latvių – dūryba), o šiaip padėtis panaši. Tarptautinių žodžių kaimynų kompiuterijos terminijoje kiek daugiau, bet kartu pabrėžiama, kad abiejose baltų kalbose jie dažnai keičiami savos (lietuviškos ar latviškos) kilmės žodžiais.

Tačiau net jei terminai nagrinėjami terminologiniais aspektais ir daromos mokslinės išvados, ši monografija anaipol nėra vien tik kalbos tyrėjams skirtas leidinys. Atsakymų joje, kaip jau buvo galima susidaryti išpūdį, rastų ir kalbos mokslų visiškai nestudijavę skaitytojai, juolab kad, kaip nedažnai pasitaiko mokslo knygoje, prieš vartojant kokią nors mokslo sąvoką viskas labai suprantamai paaiškinama. Būtų galima sakyti, kad nejučia netgi išeinamas terminologijos kursas – paaiškėja, kas yra terminas, skolinys, terminų sinonimija, kokie yra terminų kūrimo būdai, kaip vyksta terminijos raida ir t. t. Taigi, šią monografiją galima skaityti ir kaip mokomojo ar šviečiamojo pobūdžio knygą, juolab kad terminologinio švietimo poreikis, kaip konstatuojama ir joje pačioje, kyla.

Kad radosi šis aktualus tyrimas, pirmiausia turbūt lėmė sėkminga idėja sutelkti terminologų pajėgas į vieną sritį. Juk jiems puikiai žinoma, kad vienam tyrėjui aprėpti visą specialiąją sritį neįmanoma, o jei ir įmanoma, tai ilgai užtruktų. Terminija per tą laiką gali būti

gerokai nušuoliavusi į priekį – taip mažėja tyrimo aktualumas. Labai sėkmingas, kaip aiškėja, ir pasirinkimas rengti ne straipsnių rinkinį, o monografiją – tai leido terminiją išnagrinėti visapusiškai. O išnagrinėtos temos į visumą susietos taip vykusiai, kad įtempto siužeto mėgėjas šią knygą netgi galėtų skaityti kaip detektyvą: kas skyrius atidengiama naujų detalių, sukeliama klausimų bei abejonių, net noro prieštarauti, bet kitame skyriuje į klausimus atsakoma, vėl sukeliama naujų klausimų, taip dėmesys išlaikomas prikautytas iki paskutinio puslapio. Pavyzdžiui, piktintis „visokiais dirbtiniais“ terminais pratęs skaitytojas, skyriuje apie terminizuotus ir transterminizuotus terminus radęs vien verstinius, taigi jam greičiausiai girdėtus, terminus, turbūt bemat iškels klausimą dėl „nenatūraliųjų“, kad ir diskusijose dažnai nusitveriamo *vaizduoklio*, bet tereikės atsiversti kitą skyrių, ir visi jie bus rasti – aptarti kaip naujadarai. Jei tada bus susizgribta, kad nėra nė vieno „normalaus angliško“ termino, bus iškloti ir jie – skolinių skyriuje. Dargi paaiškės, kad dauguma jų visai nėra angliški. O jei kuriame nors skyriuje jau bus skubama daryti išvadą, kad knygoje aptariami ne tie terminai, kuriais skaitytojas kalba su draugais ar kolegomis, tai priėjus prie skyriaus apie visuomenės nuostatas teks svarstyti tą įvykių versiją, kad skaitytojas galbūt kalba žargonu. Negana to, žargono – koks netikėtas siužeto posūkis! – iš kompiuterijos visiškai nesigviešiama atimti. Tik išvados apie terminijos raidą paprastai daromos remiantis ne žargonu, o terminija.

Žodžiu, knyga atvira įvairiausiems skaitymo būdams. Ją net tiksliau būtų vadinti ne monografija, o įvairių skaitymo plotmių ir prasmų pilna knyga, laukiančia, kad skaitytojas pasirinktų savą kodą ir prasmų klotus atsirinktų. O autoriams belieka palinkėti taip sėkmingai sutelkti pajėgas ir į dar kurią nors aktualią sritį, kad ir ekonomiką ar verslą, ir atskleisti, kokia yra tikroji jos terminijos padėtis.

Ramunė Vaskelaitė